

PAVEL BOČEK

K PŘÍČINÁM A KONCEPCI REFORMNÍCH PLÁNŮ IVANA S. PERESVETOVA

Ivan Semjonovič Peresvetov patří k nejsvéráznějším představitelům ruského společenského myšlení poloviny XVI. století. V jeho dilech, která předložil prvnímu ruskému carovi jako podnět k nápravě poměrů v ruské společnosti, se odrazily zkušenosti, jichž nabyl ve službách několika evropských panovníků, mj. i českého krále Ferdinanda I. Jeho názory ovlivnila i neutěšená situace, v níž se ocitl po svém příjezdu do Moskvy, kdy zůstal prakticky bez prostředků. Podobně jako jeho mnozí současníci dostal za svoje vojenské služby poskytované Ivanovi IV. poměstí, avšak bez sedláků. Jeho snaha proniknout se stížností přímo k panovníkovi byla také marná. Na podzim roku 1549 mu však dokázal v chrámu Narození Panny Marie předložit „knížky“ svých reformních návrhů. Jeho další osud je neznámý, podobně jako osud jeho děl. Peresvetov obohatil dobové myšlení, v ruském prostředí reprezentované především osobami duchovního stavu, pohledem zkušeného a poměrně vzdělaného laika.

Jedním z vodítek pro hodnocení I. S. Peresvetova a jeho postojů k politickému a sociálnímu vývoji na Rusi v polovině XVI. století je jeho postoj k velmožům, s nimiž jsou ztotožňováni především bojaři. Obecně bývá také Peresvetov, jako kritik bojarů, považován za mluvčího stále vlivnějšího postavení nabývajícího dvorjanstva. Právě jeho postřehy také slouží jako podstatná opora teze o vyhraněné protikladnosti obou skupin ruských feudálů.

Záporný postoj vůči velmožům inspirovaný nesporně i osobními životními zkušenostmi prozrazuje v každém ze svých dochovaných děl.

V nevelkém dílku nazvaném „Vyprávění o knihách“, jež tvoří přívazek k rozsáhlému vyprávění o dobytí Cařihradu slovy vkládanými do úst přímo Bohu, vysvětluje vydání Cařihradu do rukou sultána Mehmeda II. jako důsledek úplného opuštění Boha a jeho křesťanské víry. „Ničím jste moji vůli nenaplnili, vším jste mne pohněvali, moje přikázání přestoupili.“¹ Tuto obecnou kritiku Peresvetov vzápětí konkretizuje poukázáním na rozpor v chování křesťanů, kteří na první pohled respektují pravidla a přikázání (dodržují posty, klanějí se

¹ Sočiněnija I. Peresvetova, Moskva 1956, s. 150. Dále SIP.

v chrámech „jako tráva ve větru“) a přitom příkázání o lásce k bližním nezachovávají.² Za zvlášť velký prohřešek považuje to, že císař opustil spravedlivý soud a dovolil, aby se celý svět nechal přelstít „nečistým braním.“ Stejně selhal i cařihradský patriarcha, jenž křesťany svěřené do své správy neoslovil svým pastýřským slovem a císaře a další soudce nevedl na správnou svatou cestu.³

Zatím v jakoby povrchním a neurčitým náznaku připomíná Peresvetov ze svého hlediska základní příčiny neblahého osudu Cařihradu a jeho obyvatel. Ten podle něho stihl Boží trest v důsledku selhání nejvyšších představitelů – císaře i patriarchy. Peresvetov se tedy nespokojuje již ve svém prvním díle obecnou a zcela typickou argumentací, odlišuje se tak se od řady svých předchůdců i následovníků, a snaží se naopak o postižení konkrétních viníků. Naznačuje tak svůj přístup k řešení problémů v dalších dílech.

Ustřední úloha v Peresvetovových reformních projektech náleží tureckému sultánovi Mehmedovi II. Dobyvateli. Vědom si problematičnosti příkladu „agarjanského“ vládce v ruském prostředí, snažil se jej přiblížit a ospravedlnit tvrzením, že si Mehmed přečetl křesťanské knihy a dokonce uvažoval o přestoupení na křesťanství, od tohoto úmyslu ustoupil na radu svých rádců, přesto až do konce života „Boha v srdci držel a víru křesťanskou z mysli nepouštěl.“⁴

Ve „Vyprávění o Mehmedu–sultánovi“ vkládá tureckému vládci do úst „prorocká slova“ předvíající události ze života Ivana IV., který se ovšem v tomto díle ještě skrývá pod jménem posledního byzantského císaře Konstantina XI. Tento panovník se narodil jako pramen vojenské moudrosti, před jehož mečem se nemohlo nic pozemského zachránit.⁵ Peresvetov naznačuje, že z jeho hlediska se následníkovi trůnu dostalo od Boha všech předpokladů k úspěšné vládě.

Ve využití této šance však Konstantinovi zabránilo jeho osíření v pouhých třech letech. Této situace využili jeho velmoži, pokřivili soud, nespravedlivě soudili podle úplatků, bohatli z krve a slz lidského rodu. Až do císařovy dospělosti bylo zdrojem jejich bohatství také nečisté a nespravedlivé hromadění.⁶

V okamžiku, kdy začal císař stěžlivět ze svého mládí a začal přicházet k velké vojenské moudrosti a císařské přirozenosti, počali se velmoži obávat – „náš život se kvůli němu stane pomíjivým a naše bohatství se bude veselit s jinými.“

Tedy – podle Mehmedova soudu stejně jako bohatí tak i líní – velmoži císaře ulovili do sítí svých úkladů a vychytralostí, ďábelskými lstmi jako moudrost a štěstí udolali.

Jeho carský meč ponížili a přitom meč jeho byl vysoko nade všemi nepřáteli a oni to vše přechytračili svojí herezí.⁷

2 Tamže, s.150.

3 Tamže, s.150.

4 Tamže, s.150.

5 Tamže, s.151.

6 Tamže, s.151.

7 Tamže, s.152.

V duchu již dříve vyslovených myšlenek vyjadřuje Peresvetov Mehmedovými ústy přesvědčení, že Bůh nemá rád chytračení, stejně jako pýchu a lenost. Boha rozhněvalo jednání řeckých velmožů, které rozložilo jeho vojsko.⁸

Vážnost provinění Konstantinových velmožů v Peresvetovových očích jednoznačně potvrzuje jejich označení termínem hereze, jež odpovídá jeho politickým představám. Lstivé jednání bojarů znamenalo narušení příkázání a pravidel, tedy herezi, a nutně muselo vyvolat Boží hněv a trest. Hereze má pro něho v daném okamžiku podobu odvádění cara od úkolů, které před něho postavil Bůh jeho vlastními velmoži a rádci, kteří se jej naopak snaží přimět k naplňování svých vlastních plánů a představ. Velmožům se tedy začíná dostávat úlohy viníků neblahého osudu zbytku byzantské říše za vlády Konstantinovy.

V první „Předpovědi filozofů a doktorů“ začíná Peresvetov psát přímo o Ivanovi IV. a přestává užívat postavy císaře Konstantina jako průhledné zástěrky. Oporu tentokrát hledá v autoritě latinských „doktorů a filozofů“, kteří spatřují v jeho narození velkou nadějí pro jeho zemi, ale zároveň varují, že stejně jako na císaře Konstantina i na něho nastane „lovení“, které se bude snažit udolat jeho vojenství.⁹

Po krátké době, varují „doktoři a filozofové,“ stihne cara pohanění od celého carství, malí i velcí jej budou hanobit, jako by nevěděli o jeho carském původu a upadnou tak do velkého hřichu.¹⁰

Bůh však cara uchrání a nedovolí jeho hanobením, sestoupí na něho velká moudrost, Bůh před ním odhalí všechny jeho (carovy) nepřátele, kteří se budou kát před Bohem ze svých hříchů hořkými slzami.¹¹

Zimin, jak se zdá, oprávněně spojuje toto varování s protesty, které zachvátily Moskvu a další ruská města po ničivých požárech v létě roku 1547.¹² Peresvetov zřejmě využil těchto událostí, aby varoval panovníka před možnými negativními důsledky jeho vlády, zároveň ovšem nevybočil ze svého systému a upozornil, že takováto kritika je hřichem a tedy porušením příkázání. Panovník je pro Peresvetova rozhodující Bohem danou autoritou, již je nutno respektovat, již je ovšem zároveň nutno pomáhat při zastávání náročných úkolů mj. varováním před těmi, jejichž cíle brání carovi v realizaci jeho povinností podle Božích představ.

Kritický postoj k jednání velmožů vyjádřil Peresvetov také ve „Vyprávění o císaři Konstantinovi“, Ivan IV. a jeho životní osudy se opět skrývají pod jménem byzantského vládce Konstantina XI. V tomto díle považuje za základní příčinu pádu Cařihradu nafoukanost a nepravdu (tedy život v rozporu s křesťanskými příkázáními) Konstantinových velmožů.¹³

⁸ Tamže, s.152.

⁹ Tamže, s.162.

¹⁰ Tamže, s.162.

¹¹ Tamže, s.162.

¹² Zimin, A.A.: I.S.Peresvetov i jeho sovremenniki, Moskva 1958, s.344.

¹³ SIP, s.165.

Velmoži v době panovníkovy nezletilosti ovládli a uondali stát. Argumenty charakterizující jednání velmožů v tomto období uvedené již ve „Vyprávění o knihách“ a ve „Vyprávění o Mehmedovi“ doplňuje barvitým líčením důsledků jejich chování – obyvatelé nemyslili ani na Boha, ani na panovníka, ani na vojsko, ani na obranu víry před příslušníky jiných národů; myslili jenom na svoje neštěstí. Celkový neutěšený stav vyjadřuje myšlenka, již jim Peresvetov vkládá do úst – „jak můžeme tyto problémy vyřešit, kvůli našim hříchům jsi, Pane, seslal na naše hlavy nespravedlivý soud; pokladny jejich (tj. velmožů) nedokážeme naplnit, jako bychom měli sytit peklo a svoje neštěstí nedokážeme překonat.“¹⁴

Tento stav naopak podle Peresvetova vyhovoval právě velmožům, jichž se zmocňují zcela jiné obavy. Bojí se cara a jeho bojovnosti, která jej povede „...k přivádění nevěrných k víře a k rozmnožování křesťanské víry a ke zvyšování Boží slávy; po příkladu Alexandra Makedonského nesesedne z koně a nepustí meč z ruky.“¹⁵ Příčinu svých nastávajících problémů tedy velmoži spatřují v důsledcích carovy bojovnosti a potřebě jejího eliminování. Její řešení našli v myšlence, že se nehodí, aby křesťanský vládce podnikal tažení proti příslušníkům jiných národů, vhodné je, aby se bránil jejich útokům – krev prolitou na tažení proti příslušníkům jiného národa Bůh na carovi shledá.¹⁶ Ve snaze předem se pojistit před projevy carovy bojovnosti velmoži jako by ve jménu Božím sepsali knihy, do nichž všechny tyto myšlenky vtělili, aby jim dodali náležitou vážnost a autoritu. Peresvetov zjevně usiluje o maximální diskreditaci velmožů usilujících nyní již od útlého věku dědice trůnu o formování jeho názorů a jednání podle jejich představ.

Příčinou tohoto Peresvetovem odsuzovaného postoje je bohatství velmožů a z něho plynoucí vlastnosti – pasivita, smířlivost a klid, které považuje za škodlivé pro panovníka a prostřednictvím jeho působení i pro celou říši.¹⁷

Ve svém posledním díle „Velké prosebné listině“ se Peresvetov dovolává autority valašského vojevody Petra, který konstatuje, že v ruském carství velmoži ruského cara sami bohatnou a lenivěji a jeho carství vyčerpávají. Nazývají se jeho sluhy jenom proto, že vyjíždějí na koních a s doprovodem svých družin jemu do služby, ale přitom pevně za křesťanskou vírou nestojí a „udatně proti nepříteli smrtelnou hru nehrají.“ Tím lžou Bohu i panovníkovi.¹⁸

Redukování služeb velmožů na službu vojenskou, která Peresvetova zvlášť zajímala, se projevuje i v jeho dalších myšlenkách. Velmožů je sice mnoho, ale srdce dobrá nemají, smrti se bojí, umřít nechtějí. Neboť bohatí nikdy nemyslí na válku, myslí na pohodlí. A když bohatýr zbohatne, i ten zleniví.¹⁹

14 Tamže, s.166.

15 Tamže, s.166.

16 Tamže, s.167.

17 Tamže, s.167.

18 Tamže, s.174–175.

19 Tamže, s.175.

Výhrady, jež Peresvetov vůči velmožům vznáší, jsou zásadní povahy. V žádném ze svých dochovaných děl neřadí mezi jejich nedostatky neochotu sloužit panovníkovi, snad s výjimkou výbojných vojenských tažení. Jejich největším prohřeškem v jeho očích byla snaha přimět panovníka, aby vládl podle jejich představ a zájmů, které se podle něho rozcházelely se samotnými principy, na nichž byla budována společnost, tedy s křesťanskými příkázáními. Zdůrazňovaná neochota „hrát smrtelnou hru“ plynula také z rozdílného pohledu na uspořádání politických poměrů v centralizující se Moskovii, která se projevila v době livonské války a také v korespondenci Ivana IV. a Andreje Kurbského.

Orientace velmožů se projevila oslabením státu v důsledku jejich nespravedlivých soudů, v hromadění bohatství z krve a slzí křesťanů a za pomoci nečistých praktik. Takto získané majetky a pozice, jinak nelze rozumět Peresvetovovým výhradám vůči nespravedlivému soudnictví, které bylo pouze jedním z projevů jejich pojetí správy státu, se snažili zajistit „zkrocením“ carovým – za pomoci lstí, herezí a čarodějnictví. Tím vydali řecké carství, křesťanskou víru a církevní krásu Turkům k pohanění. Pro svoji pýchu, nezákonnost a lenost musí nyní vykupovat svoji křesťanskou víru u tureckého cara.²⁰

Tak jako varují moudří filozofové před heretičností, lenivostí a potměšilostí velmožů, doporučují vystříhat se vyzvedávání velmožů z jiných důvodů než jsou vojenské zásluhy či případně projevy jiné moudrosti. Takové je třeba „ohněm pálit či je stíhat jinou lítou smrtí, aby se zlo nešířilo.“²¹

Podobně vyznívá i upozornění na další nedostatky Konstantinovy vlády. Velmoži k němu jako hladoví psi přicházeli a žádali o kormlení, města a také úřady naměstnické a on „jim srdce veselil, nebezpečnou válku na svoje carství uvalil a Boha tím rozhněval.“²² Mezi řádky poukazuje Peresvetov na panovníkovu odpovědnost za neuvážené obsazování správních úřadů. Jejich přidělováním poskytuje velmožům šanci, aby naplňovali svoje cíle a zároveň projevovali další špatné vlastnosti.

Velmoži carští ve městech a volostech projevovali svoji vychytralost a „d'ábelské přelstívání.“ Čerstvě pohřbené vyhrabávali z hrobů, mrtvého prokláli kopím či šavlí řali, krví pomazali a pak do domu bohatého člověka podstrčili; k tomu sehnali falešného svědka, který Boha nezná, falešný soud zajistili a posléze dům, majetek a bohatství rozkradli. Takto d'ábelsky si počínali a carská hrůza je za to nestihla. Tím vším Boha rozhněvali a jeho naučení zapomněli. Za to je Bůh postihl Mehemedem sultánem. Nebylo v Konstantinově carství zastání proti velmožům, kteří „odráželi od cara svět a stěžovatele, až od něho odrazili Boží milosrdenství“.²³ Peresvetov k neuváženému obsazování správních úřadů připojuje absenci „carské hrůzy“, tedy kontroly a trestání za zneužívání svěřených úřadů, připomíná tak další z příčin Božího hněvu. „Odrážení světa

20 Tamže, s.176.

21 Tamže, s.178.

22 Tamže, s.179.

23 Tamže, s.179–180.

a stěžovatelů“ od panovníka není tentokrát projevem tradičního přesvědčení o „dobrém panovnickovi a špatných rádcích,“ nýbrž jedním z projevů nerespektování Boží vůle, na němž má podíl jak car, tak i jeho velmoži – „ve všem upadli v herezi a Boha rozhněvali.“²⁴

K nedostatkům, které vedly k pádu „Řeků a jejich carství,“ řadil Peresvetov i znevolnění – „Řekové zahynuli pro svoji hrdost (ve smyslu nerespektování Boží vůle) a pro znevolnění“.²⁵ Z širších souvislostí vyplývá, že takto protestoval proti znevolňování vojnů, tedy dvorjanů; ostatního znevolněného obyvatelstva si nevšímal.

V závěru „Velké prosebné listiny“ varuje Ivana, že moudří filozofové a doktoři předpověděli, že i jeho se budou velmoži snažit „ulovit“ tak, jak se jim to podařilo v případě Konstantinově. Budou se snažit zbavit jej Bohem vrozené moudrosti, zbaví jej štěstí, jeho vojsko „zkrotí“, „k čemu tě Bůh povolal, tvoje carské srdce roznítí velkou láskou k sobě, že bez nich nebudeš moci být ani hodinu“.²⁶

Nespokojenost, ba možno říci až nevraživost chovaná ze strany Ivana Semjonoviče Peresvetova vůči velmožům představuje ústřední téma kritické části jeho reformního projektu. Velmoži v jeho pojetí představují skupinu, již lze jenom velmi obtížně ztotožňovat jednoznačně s bojarstvem, jak se běžně v literatuře děje, která se snaží uplatnit svůj politický program především na úkor panovníků a v řadě případů také na úkor nižších vrstev ruské aristokracie, tedy dvorjanů. Jejich ambice dokázal se vši pravděpodobností nejlépe vyjádřit ve svých dílech Andrej Kurbský. Ani v Peresvetovově pojetí nejsou skupinou, jež by odmítala službu panovníkovi, či skupinou, jež by usilovala o návrat k poměrům doby údělných knížectví. Správná je v této souvislosti Skrynnikovova připomínka, že právě v době Ivanovy nezletilosti, a tedy v době největšího rozmachu bojarské moci, byla likvidována dvě největší údělná knížectví.²⁷

Peresvetov ve svých dílech zprostředkoval svůj pohled, totožný s pohledem v podobné situaci se nacházejících dvorjanů, na ústřední problém, který stál před ruskou společností od 80. let XV. století, problém uspořádání vnitropolitických poměrů v nově vzniklé Moskovii. Na rozdíl od např. mnichů moskevských a přimoskevských klášterů, autorů proslulé prosebné listiny, v níž kritizují poměry v těchto církevních institucích a žádají prvního ruského cara o jejich řešení, Peresvetov vedle kritiky nabízí i cestu k jejich odstranění. Podobně jako v případě kritiky nešvarů velmožů i při předestírání pozitivní části svého programu se Ivan Semjonovič Peresvetov opírá o autoritu tureckého sultána Mehmeda II. a moldavského vojvodu Petra. První mu slouží především jako příklad úspěšného realizátora reformy, jenž se navíc jako by nechal inspirovat pravo-

24 Tamže, s.180.

25 Tamže, s.182.

26 Tamže, s.183.

27 Skrynnikov, R.G.: Carstvo térrora, Sankt-Petěrburg 1992, s.89.

slavnou vírou, a druhý jako morální autorita a také jako představitel pravoslavného světa vzhlížejícího s nadějí k silicímu moskevskému státu.

Ústřední otázkou, již se Peresvetov ve svém reformním programu musel nutně dotknout, byla forma vlády a postavení panovníka ve společnosti. Zimin, jenž věnoval této otázce největší pozornost, dospěl k závěru, že jeho ideálem byla centralizovaná dvorjanská monarchie, v jejímž rámci měla být vůle dvorjanů pro cara základním zákonem.²⁸ Zimina k tomuto nepřesnému závěru vedla především pozornost, již Peresvetov dvorjanům věnoval spolu s významem, který jim v novém moskevském státě přikládal.

Peresvetov sám, stejně jako další představitelé ruského společenského myšlení, jehož neobvyklý rozmach od 90. let 15. století prakticky končí právě vystoupením I.S.Peresvetova a jeho současníků, se se svými představami a výzvami k jejich realizaci obracel právě na panovníka. V ruském prostředí, jež se postupně vypořádávalo s následky tatarské nadvlády a i v jejím důsledku neobvykle dlouho trvající rozdrobenosti, byl panovník jedinou autoritou, jež mohla zajistit alespoň částečnou realizaci takovýchto projektů. Tato skutečnost je patrná především v soupeření několika proudů uvnitř ruské církve, jejichž prosazení bylo závislé na více či méně příznivém panovníkově postoji. Toto možno říci, alespoň v některých fázích, až soupeření o panovníkovu přízeň mu ovšem neškýtalo příležitost k využití pro něj nejpřitažlivějšího projektu nápravy poměrů, který mohl kromě jiného vést k posílení jeho osobního postavení, protože i on byl omezován stávajícími poměry, jejichž postupné přetváření bylo dlouhodobou záležitostí. Pro Peresvetova je panovník adresátem i realizátorem reformních návrhů, na rozdíl od svých ruských předchůdců i současníků jej však vybaňuje i potřebnými pravomocemi k jejich realizaci. V jeho pojetí tak panovník plní úkol, jenž mu byl svěřen spolu s korunou.

V úvodní části „Vyprávění o Mehmedovi“ nechává samotným sultánem opakovat důvody, proč Bůh vydal řecké carství do jejich rukou. Vedle již známých důsledků „lovení“ císaře jsou to také potměšilost, chytráctví a lenivost. Aby se Mehmedova říše nedostala do podobných problémů, aby „v ničem Boha nerozhněvali, mají sultána ve všem poslouchat.“²⁹ Tato výzva není v Peresvetovově pojetí pouhou formalitou. Je projevem jeho pojetí panovnícké moci a také odpovědnosti jejího nositele před Bohem. Peresvetov neformuluje v žádném ze svých děl myšlenku panovníkovy odpovědnosti za společnost v duchu církevních představitelů. Jeho úvahy a představy se pohybují v ryze politické rovině, jež skýtá dostatek odstrašujících příkladů, aby se nemusel dovolávat např. posledního soudu.

Jednou z nejfrekventovanějších kategorií, již Peresvetov užívá při vytváření svého ideálu panovníka je „hrůza.“ „Car nemůže být bez „hrůzy“; „jako kůň bez

²⁸ Zimin, A.A.: I.S.Peresvetov i jeho sovremenniki, Moskva 1958, s.348–349 aj. Toto stanovisko zastával Zimin i ve svých pozdějších pracích.

²⁹ SIP, s.152.

uzdy pod carem, takové je carství bez hrůzy.³⁰ Svoji představu „hrůzy“ vyjádřil opět slovy vloženými do úst Mehmedových – „není možné, aby car ovládal carství bez hrůzy; jako císař Konstantin poskytl svobodu velmožům a srdce jim rozveselil.“³¹ Místo vděku vůči císaři velmoži projevili všechny svoje špatné vlastnosti, včetně nespravedlivého a úplatného soudu.

Zařazením kategorie „hrůzy“ mezi potřebné panovníkovy vlastnosti se Peresvetov výrazně odlišil od svých předchůdců v ruském prostředí, kteří ve vztahu k vlastním vládcovým bojarům zdůrazňovali „mírnost“, zatímco „hrůza“ patřila mezi vlastnosti, které se patřilo projevovat především na bojišti, ale i jinde proti nepříteli.³² Pro Peresvetova byla „mírnost“ spolu s „pokorností“ předpokladem zchudnutí říše a úpadku vládcovy slávy.³³ „Hrůzu“ musel panovník nutně doplňovat moudrostí, aby se rozrůstala jeho říše a „jeho jméno se stalo slavným po všech zemích.“³⁴ Moudrost patří mezi tradičně požadované vlastnosti vládců i v ruském prostředí, představa o obsahu této kategorie však bývá různá. Pro Peresvetova byla ve spojení s „hrůzou“ nezbytnou podmínkou k tomu, aby mohl přivést k pokání hříšníky a ve své říši zavést pravdu.³⁵

Ústy valašského vojvody Petra Peresvetov konstatuje, že Mehmed po dobytí Cařihradu zavedl v tomto městě pravdu, kterou Bůh miluje, za to mu Bůh pomohl a sultán s Boží pomocí ovládl mnohé říše.³⁶ Pravda znamená v Peresvetovových představách, stejně jako v představách dalších reprezentantů ruského politického myšlení, náležitě uspořádání vnitropolitických poměrů, jež, příznačně, muselo být v souladu s biblickými příkázáními.³⁷

Zavedení pravdy bylo panovníkovým hlavním úkolem a projevem jeho odpovědnosti za celou společnost. Peresvetov se proto také snaží ve všech svých dílech přivést prvního ruského cara k pochopení tohoto úkolu a k přijetí jeho pojetí pravdy. Pro Peresvetova je vládce strůjcem reforem, jejich realizátorem, ale je také tím, kdo zavádí právo a tím tvoří spravedlnost.³⁸ Základním předpokladem nápravy poměrů tedy byl pro Peresvetova potřebnými vlastnostmi a vědomím oplývající car. Podíl představitelů dalších vrstev ruské společnosti byl také významný, náležela jim však úloha carovi poddaných služebníků, ovšem náležitě materiálně zajištěných.

Mnoho svědectví nezanechal Peresvetov o svém vztahu k dumě, tradičnímu poradnímu orgánu ruských knížat, jejíž význam, postavení a složení prošly od přelomu XV. a XVI. podstatnými proměnami. Ve „Vyprávění o knihách“ uvádí,

30 Tamže, s.153.

31 Tamže, s.153.

32 Altrussische Heiligenleben, Berlin 1977, s.138–139.

33 SIP, s.167.

34 Tamže, s.167.

35 Tamže, s.172.

36 Tamže, s.180.

37 Tamže, s.180–181.

38 Philipp, W.: Ivan Peresvetov und seine Schriften zur Erneuerung des Moskauer Reiches, Berlin 1935, s. 82.

že se Mehmed radil se svými „seity, molmami, obyzy a paši“ a se svojí věrnou dumou a nechtěl vydat patriarchovi Anastasiovi řecké knihy a chtěl řeckou víru v Cařihradě a Jeruzalémě vykořenit.³⁹ Ziminem zdůrazňovaný⁴⁰ vliv „seitů“ v okamžiku, kdy Mehmed uvažoval o přechodu na pravoslavnou víru,⁴¹ je třeba chápat spíše jako projev obavy islámských duchovních o jejich víru, či možná i náznak Peresvetovova chápání úlohy duchovních ve společnosti, jíž jinak nevěnoval pozornost.

„Pašové a seitové“ jsou vždy těmi osobami, před kterými sultán vyhláší a vysvětluje svoje reformy směřující k zavádění pravdy v turecké říši. Z užívání termínu „paša“ je patrné, že pro Peresvetova byli sultánovými podřízenými spolupracovníky. Do měst poslal soudce svoje, „paši“ věrné.⁴² Netáhne-li sultán se svým vojskem do pole, posílá místo sebe moudrého „pašu“ a všem ostatním „pašům“ přikáže, aby ho poslouchali a ctili jako samotného sultána.⁴³ Neméně důležitá je i okolnost, že neztotožňuje velmože s paši, obojí musí vládcům sloužit a plnit i nebezpečné úkoly.⁴⁴ Z nečetných zmínek nelze jednoznačně vyvodit, jakou úlohu přikládal Peresvetov „věrné dumě“. Byla zřejmě poradním orgánem, složeným ovšem zejména z úředníků a spolupracovníků závislých na panovníkovi. Výhrady, které Peresvetov choval vůči velmožům, se spolu s jeho životními zkušenostmi promítly do jeho hodnocení předpokladů pro dosažení kariéry. Zimin oprávněně podotýká, že Peresvetova nelze chápat jako nepřítel veškerých velmožů.⁴⁵ Panovníka varuje před jejich nekalým a nebezpečně končícím „lovením“, nezakazuje mu však brát je do služeb.

Peresvetov zažil sám na sobě neutěšenou sociální situaci, v níž se nacházely v moskevském prostředí děti bojarské. Ve „Velké prosebné listině“ zdůrazňuje, že člověk, jenž přijíždí do „tvého carství“ nemůže přežít „bez prikazu a bereženíja.“⁴⁶ Musí tedy být svěřen do služby – ochrany, neboť sám si svými prostředky nedokáže zajistit obživu. Peresvetov sám byl po svém příjezdu do Moskvy do služby bojaru Michailu Jurjeviči Zacharjinovi, ten však brzy zemřel a Peresvetov zůstal bez „prikazu.“ Svízelná životní situace Ivana Semjonoviče také pomáhá vysvětlit jeho záporný vztah k velmožům a jejich jednání, neboť „ať podal pamětní spis komukoliv, nikdy ti ho, gosudare, nepředali, velmoži tvoji.“ Nemůže se k němu dostat, aby poprosil o další „prikaz.“⁴⁷ Negativní až nepřátelský Peresvetovův postoj k velmožům tedy vyplýval kromě jiného i z osobní zkušenosti, nebyl však projevem tradiční víry v dobrého cara obklo-

39 SIP, s.147

40 Zimin, A.A.: I.S.Peresvetov..., s.350, pozn.85.

41 SIP, s.151.

42 Tamže, s.153, 155 aj.

43 Tamže, s.159.

44 Tamže, s.156.

45 Zimin, c.d., s.351.

46 SIP, s.172.

47 Tamže, s.172.

peného špatnými rádci, stejně tak ho není možno považovat za svědectví o ostře vyhoceném vztahu mezi bojary a dětmi bojarskými. Byl ovšem jedním ze základních důvodů, které jej vedly ke zpracování projektu nápravy poměrů na Rusi.

Pod vlivem těchto zkušeností také formuloval svůj požadavek, aby se k carovi nikdo nemohl přiblížit jenom na základě svého původu, pokud nemá vojenské zásluhy, či neoplývá jinými projevy moudrosti.⁴⁸ Preferování moudrosti před urozeností se projevilo i ve srovnání Mehmeda Dobyvatele s Konstantinem XI., zatímco poslední byzantský císař oplýval urozeným původem, dobyvatel Cařihradu, syn Amuratův, byl pirátského původu. Jedním z projevů Konstantinova nemoudrého počínání bylo i to, že dovolil, aby jej velmoži izolovali od světa a prosebníky k němu nepouštěli.⁴⁹ Velmoži zneužívali svého přirozeného vysokého postavení k tomu, aby panovnicka přiměli k vládě podle svých představ a ve stejném zájmu také bránili prosebníkům v přístupu k němu, aby mu nedovolili právě pod jejich vlivem změnit poměry.

Vzorem pro řešení, opět bez náznaku jakékoliv konfrontace, je Mehmed II., který toho, kdo mu věrně slouží, byť by pocházel „z menšího kolena“ pozvedává na vysoké místo a „jméno velké mu dá a obdarování bohaté přidá.“ Nynější turecký sultán dva svoje vojevůdce Ornauta pašu a Koromana pašu povýšil – pro jejich moudrost, jejíž obsah sám vzápětí vysvětluje naprosto jednoznačně – umějí carovi sloužit a proti nepříteli pevně stát. Bez ohledu na jejich původ je vládce vyznamenal, aby se i další rozhodli věrně mu sloužit.⁵⁰

Úspěch nápravy poměrů v ruské společnosti měli panovníkovi pomoci zajistit i věrní služebníci. Jeho požadavek na preferování osobních zásluh a schopností před urozeností nelze hodnotit jako projev protestu proti měštničestvu či dokonce jako projev snahy o jeho zrušení, jak soudí Zimin a Philipp.⁵¹ Lur'je konstatuje, že se Peresvetov nikde nevysslovil proti měštničestvu a ani tohoto termínu nikde nepoužil.⁵² Sal'nikov přímo vyslovil soud, že Peresvetov neodmítal instituci měštničestva.⁵³

Měštničestvo zavedené Ivanem IV. ve snaze upravit komplikované rodové a hodnostní poměry mezi ruskými bojary a knížaty nebylo v rozporu s Peresvetovovými představami a plány, protože nezbavovalo v jeho pojetí velmože povinnosti sloužit panovníkovi a nebylo principem, jenž by bránil v naplnění jednoho z Peresvetovových základních cílů – zajištění materiálního a sociálního postavení „voinníků,“ zároveň ovšem nebylo ani principem, o nějž by svoje projekty nápravy poměrů v ruské společnosti opíral. Měštničestvo v jeho systému uspořádání politických poměrů v ruské společnosti s dominantním postave-

48 Tamže, s.178.

49 Tamže, s.180.

50 Tamže, s.158–159.

51 Zimin, c.d., s.351; Philipp, c.d., s.20–21.

52 SIP, s.355–356.

53 Sakketi, A.L.; Sal'nikov, Ju.S.: O vzgljadach I.Peresvetova, Voprosy istorii 1957, č.1, s.123.

ním carovým nehrálo podstatnější úlohu, proto mu nemusel věnovat pozornost ani drobným náznakem.

Základním principem Peresvetovovy reformy správy ruského carství bylo zrušení tradičního systému naměstníků a volostěů, jenž navazoval na uplynulé úřední období nejen tradičním systémem správních „úředníků“, z nichž mnozí pocházeli z rodin místních knížat, ale také zachováváním hranic zaniklých úředních knížectví.

Jeden ze základních prvků Peresvetovovy reformy bylo přesvědčení, jež nechal symbolicky vyslovit sultánem Mehmedem – „Bůh neuložil, aby ani velmoži ani vojnici soudili, či vybírali daně.“ Tento úkol je třeba svěřit moudrému a odpovědnému muži.⁵⁴ Stejně tak mělo být vybírání daní a souzení úkolem mužů z tohoto důvodu rozeslaných po městech.⁵⁵ Vedle toho, že speciálně soudy měly být svěřovány zvláštním úředníkům – „kadyům, šubašům, aminům“, byl hlavním rozdílem oproti dosavadní ruské praxi způsob odměňování.

Na mnoha místech reformátor zdůrazňuje nutnost centralizovaného vybírání daní a jejich shromažďování v carské pokladně, tento způsob shromažďování daní zvolil sultán Mehmed. „Jeho pokladna nemá přitom konce, je Bohem naplňována za jeho velkou pravdu – všechny důchody přikázal do carské pokladny sbírat po všechny časy.“⁵⁶ V carské pokladně shromážděné finanční prostředky se měly stát základním zdrojem pro odměňování všech služebníků, včetně výběrčích daní, soudců a také vojáků.⁵⁷ Materiální závislost na panovníkovi měla být umocněna pravidelnými kontrolami, jež měly zabránit zejména výběrčím daní a soudcům ve zneužívání jejich postavení. Případné zjištěné nedostatky v jejich činnosti měly být velmi přísně trestány.⁵⁸ Reformátorův pohled na jeden ze základních předpokladů nápravy vnitroruských poměrů opět směřoval k posílení pozice a zároveň odpovědnosti panovníkovi a byl v kontrastu nejen s představami jeho současníků podstatně více svázaných s ruskou realitou, jako byl především Jermolaj Jerazm, ale také s reformami správy, s nimiž započala již vláda Heleny Glinské a na které navázaly reformy 50. let XVI. století.

Peresvetovova nevole vůči dosavadnímu systému naměstnictví a kormlenij, jenž na Rusi trval prakticky od X. století, se projevila v negativním zdůvodnění potřeby reformy státní správy. Za hlavní důvod, proč nesvědčoval Mehmed svým velmožům naměstnictví, považoval Ivan Semjonovič potřebu zabránit tomu, aby se nenechali svést a nespravedlivě nesoudili, a proto odměňoval velmože ze své carské pokladny podle toho, jak kdo zasluhoval.⁵⁹ Hlavní příčinou rušení naměstnictví byla snaha nalézt vhodnou formu správy, která by zajišťovala sprá-

54 SIP, s.168.

55 Tamže, s.155.

56 Tamže, s.155.

57 Tamže, s.174, 155 aj.

58 Tamže, s.152, 153, 155 aj.

59 Tamže, s.152, 174 aj.

vedlnost v zemi a zároveň zaručovala velmožům obživu bez rizika újmy poškozující zájmy země, a tedy i panovníka.

Ve „Velké prosebné listině“ Peresvetov podotýká, že, pokud byl nějaký velmož Mehmedem odměněn za věrné služby městem nebo volostí, byl poslán k soudcům a ti mu na základě příkazu vydali tento majetek podle soupisu výnosů.⁶⁰ Lur'je podotýká, že podobné případy se dály i v ruském prostředí po reformě z roku 1556, která rušila systém správy a odměňování pomocí naměstníků.⁶¹ Zimin soudí, že Peresvetov, který se rozhodl pro ústupek ve prospěch tradičních forem místní správy, nedokázal tento svůj krok sladit se svými vlastními představami o cestách centralizace místní správy.⁶²

Ziminův soud se nezdá být zcela opodstatněným. Velmož za svoje služby dostával část výnosů z určitého území či města, nebyl však jeho správcem v úloze naměstníka. Tyto případy tedy byly výjimkou v systému odměňování velmožů–služebníků, nebyly však výjimkou v systému správy celé země. Těžko si lze představit, že by Peresvetov souhlasil či dokonce sám navrhoval zásadní narušení své koncepce správy státu. V jeho pojetí se skutečně jednalo pouze o převedení části důchodů ze svěřené oblasti věrnému velmoži, ne nadarmo připomíná, že soudce má vydat majetek z „kazny“. Některé nepřiliš jasné Peresvetovovy formulace nelze vysvětlovat vždy za pomoci ruské reality, zejména pak událostí, které se staly po předání jeho „knížek“ Ivanovi IV.

Jako jediný ze svých předchůdců i současníků dokázal Peresvetov svoje reformní návrhy opřít o koncepční základ, jímž nebylo jen pravidelně se opakující zdůraznění panovníkovy odpovědnosti před Bohem. Svoji pozornost soustředil reformátor příznačně na dva problémy – vojenský a soudní. Náprava poměrů v těchto dvou oblastech umožňovala z jeho hlediska celkovou nápravu poměrů v ruské společnosti a byla mj. předpokladem pro dosažení cílů v oblasti zahraniční politiky.

60 Tamže, s.174.

61 Tamže, s.318.

62 Zimin, c.d., s.352.